

Чейири механе – чейири сјоменика културе

У Србији у 19. веку, а нарочито од 1815. године, након ослобођења од Турака у свим градовима, а и у већини села грађене су и отворане кафане и механе без икаквих законских регулатива.

Хроничари тога времена забележили су да су се кафане тридесетих година деветнаестог века биле толико намножиле да су биле почеле и штетно да делују по становништво.

Толики број кафана отворан је из практичног разлога јер су оне доносиле брзу и добру зараду власницима. Кнез Милош Обреновић увидео је да и државна благајна може имати значајну корист од ове делатности па је веома рано увео наплаћивање годишње аренде за сваку кафану.

Да би се успоставила ипак контрола у подизању и отварању механа државна администрација је 1862. године издала Уредбу о механама. По Уредби механе су категорисане као варошке, сеоске и друмске, а разврстане су по класама које су одређивале њихов значај. Механе су морале да буду велике, светле и здраве зграде и да се подижу строго по одобреном плану, од кога се у градњи није смело одступати. У њима је поред обичне кафане морало да буде и по неколико соба за преноћиште, од чијег је броја зависила и класа механе.¹

У овом раду биће обрађене две друмске и две сеоске механе, које су сачуване у потпуности или делимично до данашњих дана, а служба заштите их је због својих вишезначајних споменичких вредности предложила, а надлежни државни органи утврдили споменицима културе.

На старом Цариградском друму који је једним краком пролазио кроз села смедеревског поморавља саграђене су две друмске механе и то једна у Осипаоници, а друга у Сараорцима.

У селу Осипаоници на раскрсници путева који повезују Смедерево, Велику Плану и Пожаревац у другој половини 19. века саграђена је механа познатија у овом крају као "Кафана Штерића". Назив је добила по фамилији Штерића који су били власници ове механе и који су то и данас.

Сл. 1. Зграда механе породице Штерић

Зграда је правоугаоне основе, димензија 25 x 18 метара. Темељи су од опеке старог формата на које належу хростове греде темењаче. Зидови су грађени у бондручној конструкцији са испуном од плетара који је касније мењан опеком. Кров је четвороводни са покривачем од ћерамиде. Унутрашњост механе састојала се од кафане, као централне просторије, кухиње и магацина (као саставни делови кафане), механџијиног стана, соба за издавање гостима и два ходника помоћу којих је остваривана комуникација са свим просторија-

ма. Испод већег дела зграде налазио се укопани подрум у коме је складиштено у већини случајева пиће, а и друге намирнице и ствари потребне за несметани рад кафане. Испред целе фасаде зграде која је гледала на друм налазио се архитравни трем са седамнаест дрвених стубова ослоњених на камена постоља. У позадини зграде у дворишном делу налазила се шта-ла за одмор запреге.

Одлуком Скупштине општине Смедерево број 633-4/81 од 14. маја 1981. године зграда механе је проглашена за непокретно културно добро – споменик културе.

Нажалост данас морамо констатовати да је зграда механе у Осипаоници више од једне половине срушена до темеља. Самовољно и нецивилизацијским понашањем један од садашњих власника 1995. године срушио је једну половину зграде, а да за то није тражио Законом прописане сагласности нити је хтео уважити стручна мишљења и сугестије компетентних стручњака конзерватора. Са становишта физичког стања објекта није било потребе за рушењем.

Једна од најрепрезентативнијих друмских механа у делу Смедеревског поморавља, механа у Осипаоници постала је "саката", изгубила је свој део, своју душу и поставља се питање шта сада даље радити? Вероватно прави одговор на ово питање мораће још доста времена да чека. Разлога за овакву тврдњу има доста. Као прво ми доносимо Законе о културним добрима, не упуштајући се у коментар да ли су добри или не, али их не поштујемо и не спроводимо. Конкретно у овом случају надлежни Завод за заштиту споменика културе у Смедереву предузео је све мере што су у његовој надлежности. Донео је Решење о забрани извођења радова на рушењу зграде, Решење о повраћају срушеног дела у првобитно стање, упознао надлежне републичке и општинске инспекцијске службе и ту се стало. Да буде још невероватније власник који је срушио споменик културе на том месту зида и благословом надлежних служби отвара мини тржни центар. У ствари бива награђен, уместо да буде кажњен. Докле ћемо овако...

Друга значајна механа сачувана је у Сараорцима и њена кафана веома успешно ради и данас.

Зграда механе у Сараорцима лоцирана је у центру, покрај пута који повезује Смедерево и Велику Плану. Саграђена је у другој половини 19. века. Правоугаоне је основе, димензија 30 x 15 метара. Темељи су од опеке старог формата на које належу хрстове греде темењаче. Зидови су бондручне конструкције са испуном од плетара, који је омалтерисан и прекречен. Кров је четвороводни са покривачем од ћерамиде.

Сл. 2. Механа породице Младеновић у Сараорцима

Главни фронт зграде окренут је према путу, има пространи трем централног типа са лажним моравским аркадама. Лукове аркада носе седам дрвених стубова са мањим проширењем у горњем делу без детаља и профилације. Стубови су квадратног пресека, такође без профилације.

Унутрашњост се састоји од кафанског простора, кухиње и магацина, стана за механџију и соба за издавање. Комуникација са свим просторијама одвија се преко два ходника.

Испод једног дела зграде налази се укопани подрум.

Ова механа позната је као "Кафана Младеновића" по напредној и познатој породици Младеновића која је дала једног народног хероја (Свету Младеновића) и једног познатог српског књижевника (Танасија Младеновића). Од шездесетих до почетка деведесетих година овога века кафану у овој згради држао је познати и уважени угоститељ Рајко Суботић, који је

својим начином рада, услугом и спремањем српских специјалитета гостима пружао пријатан боравак.

Одлуком Скупштине општине Смедерево од 14. маја 1981. године зграда механе у Сараорцима проглашена је непокретним културним добром – спомеником културе, а Одлуком Скупштине СР Србије 1983. године зграда механе је утврђена за непокретно културно добро – споменик културе од великог значаја.

У току 1986. и 1987. године Регионални завод за заштиту споменика културе Смедерево извео је конзерваторско рестаураторске радове на згради механе и том приликом санирана је влага из зидова, саниран је кров са кровним покривачем и замењени су оштећени стубови на трему.

Захваљујући изведеним радовима и чињеници да у овој згради кафана ради скоро непрекидно од своје градње са сигурношћу се може рећи да је ово једна од најочуванијих друмских механа на целој територији Републике Србије.

У селу Орљево налази се механа позната по називу "Механа Животића" коју је за своје потребе шездесетих година 19. века саградио Живота Јовановић, досељеник из банатске Беле Цркве, по коме су касније његови наследници добили презиме Животић.

Сл. 3. Механа Животића у Орљево

Село Орљево налази се на половини магистралног пута Мало Црниће – Петровац на Млави и у њему је у прошлости било раскршће два значајна пута у старој Србији. Један крак пута у Орљево се одвајао за Горњачку клисуру и даље за Хомоље, а други је водио преко Жабара и Свилајнца до старог Цариградског друма.

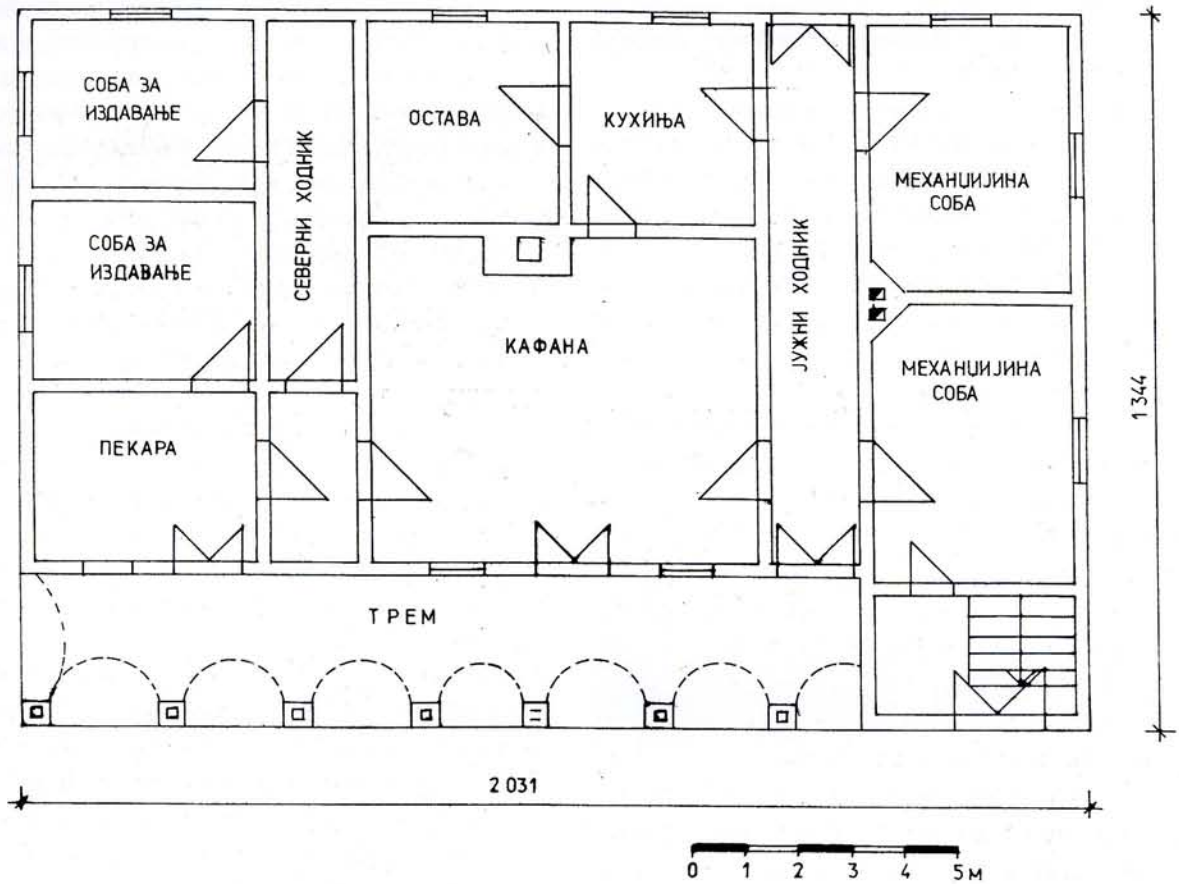
Због удаљености од важнијих центара ондашње Србије, значајна раскрсница, а и да би се путници намерници имали где одморити и преноћити дата је дозвола за изградњу ове механе. Она је приземна, са укопаним подрумом испод једног дела објекта и отвореним тремом на западној страни. По величини (20,30 x 13,40 м), броју и распореду просторија вероватно је заузимала завидно, високо место у категоријацији овакве врсте објеката.

Темељи су зидани опеком, као и спољни носећи зидови, док су преградни зидови бондручне конструкције са испуном од чатме. Кров је четвороводни са покривачем од ћерамиде.

На западној страни зграде налази се отворени трем са осам моравских лукова, израђених од летава олепљених блатом, тако да имитирају зидану конструкцију. Стубови на трему су од храстове грађе, обложени су дрвеном оплатом, квадратног су пресека до висине 105 цм док им је преостали део кружног пресека са оплатом од малтера, окречен жутом бојом.

Зграда механе у Орљево функционално и просторно може се поделити на три целине, које у обликовном смислу потичу од троделне шеме српске сеоске куће, а попречни ходници на трећинама распона дуже стране зграде наглашавају ову поделу. Ходници у смислу комуникације упрошћавају кретање у објекту, ни једна просторија није пролазна, а у функционалном смислу одвајају делове објекта на целине које могу независно функционисати, односно бити више-мање самостални.

Централни појас објекта чини кафана, кухиња и остава и обухватају ширину од 7,20 м. Кафана по својим димензијама (7,20 x 5,45 м) представља највећу просторију у објекту. Улаз у кафану налази се у самој средишњој оси објекта, односно у кафану се улази са средине западне стране где је и трем који је обезбеђивао хладовину и могућност проширења у летњим месецима. Кафана је директно повезана са јужним и северним ходником преко којих су остварени вишеструки и различити правци кретања, што је још више подвлачило њен посебан значај у функционалном смислу

Сл. 4. Механа у Орљеву

зграде. Веза са кухињом је остварена директно вратима у оси симетрије просторије, док је прилаз остави посредан-бочно преко кухиње. Кухиња и остава су просторије једнаке по димензијама, па постоји могућност да су функционално биле другачије подељене, не као класична кухиња и помоћна просторија, већ на пример као део за хладну и део за топлу припрему хране. Кухиња је повезана преко јужног ходника са економско-стамбеним делом. Јужни ходник, мада истих димензија као и северни, има већи значај за објекат. Прво, због тога што има прилаз са главне – западне стране (кроз трем) и са задње источне, односно представља могућу пролазну комуникацију кроз читав објекат, а друго стога што није попречно преграђен као што је случај са северним ходником. Оба ходника по својим димензијама не доз-

вољавају никакву могућност организације простора, односно представљају искључиво комуникације зграде.

Економско-стамбени део састоји се из две велике просторије, повезане посредно преко јужног ходника. Оне по својим димензијама превазилазе уобичајене потребе за стамбеним простором власника, па су вероватно истовремено имале и улогу економских (помоћних) простора за опслуживање кафана. Као потврду тој претпоставци може да послужи постојање малих врата, код једне од њих, која воде у степенишни простор за подрум и подкровље. Степенице за таван имају подест на половини спратне висине, док су подрумске степенице неуобичајено широке и по својој диспозицији не одговарају месту и величини улазних врата са спољне стране на западној страни зграде. Њихова ширина

од преко два метра, вероватно је користила само у изузетним приликама, за уношење великих буради која се налазе у подруму.

Северни део састоји се из три просторије, приближно истих величина и ходника који је попречно преграђен. Од ових просторија две су служиле за преноћиште гостију, а трећа за припрему и продавање хлеба (пекара). Северним ходником омогућена је комуникација са ове три просторије, а такође и са кафаном.

Укопан у земљу целом ширином, од јужног ходника до краја јужне стране зграде, налази се подрум у који се улази кроз двокрилна врата и стрмо постављене широке степенице. Подрум је озидан од камена и опеке. Таваница је од дрвених греда између којих су убачени шашовци. Испод главне попречне носеће греде постављена су вертикално четири дрвена стуба који примају оптерећења.

Зграда механе у Орљевоу и данас после више од века и по свога постојања, иако је изгубила своје првобитне намене, налази се у добром стању очуваности, захваљујући пре свега марљивости и залагању њених власника, који су на згради вршили разна осигурања и поправке, али нису нарушили и изменили њен унутрашњи и спољашњи изглед, те две главне одлике и карактеристике времена у ком је настала.

Скупштина општине Петровац на Млави својом Одлуком од 4. јуна 1986. године прогласила је механу Животића у Орљевоу за непокретно културно добро – споменик културе.

У центру села Лазница око 1870. године саграђена је механа, која је представљала прворазредну грађевину у том крају. Механу је на основу добијених услова и плана саградила породица Миленковића из Лазнице. Оригинални план механе марљиво је чуван, али национализацијом зграде узет је и план и он је негде, нажалост изгубљен.

Механа је у овом крају позната као "Ракова механа" по бившем власнику Богдану Миленковићу, званом Рака.

Сл. 5. Механа у Лазници

Зграда механе лоцирана је на равном терену као слабостојећи објекат. Зграда је приземна са полуукопаним подрумом у једном делу објекта и са тремом на главној фасади.

Основа зграде је правоугаона, димензија 25,40 x 14,20 м. Унутрашњи простор може се поделити у три целине и то: прва целина су собе за издавање (преноћиште), друга заузима централно место и ту је кафана, кухиња и магацин и трећа стамбени простор механције и његовог особља.

Темељи зграде су од необрађеног камена, зидани у кречном малтеру. Спољни зидови су масивне конструкције, зидани су каменом и њихова дебљина је 70 цм, док су преградни зидови бондручне конструкције и дебљине су од 30 до 40 цм. Кров је четвороводни са покривачем од ћерамиде. Дуж целе главне фасаде налази се отворени архитравни трем са девет профилисаних дрвених стубова, постављених на камена постоља.

Зграда механе је национализацијом одузета од породице Миленковића и дата је Земљорадничкој задрузи у Лазници, која је користи као простор за складиштење различите робе. Променом намене, зграда се, може се слободно рећи, веома слабо одржава јер за тако нешто Задруга нема интересовања и прети опасност да овај вредан објекат гостионичарско коначарске зграде буде још у горем стању очуваности.

Одлуком Владе Републике Србије од 20. фебруара 1998. године зграда механе у Лазници утврђена је за споменик културе.

Све четири механе саграђене су приближно у истом временском периоду, седамдесетих година деветнаестог века.

Својим димензијама основа и архитектонским решењима доста су сличне. Код свих се налази укопани подрум. Све су грађене на равном терену са укопаним подрумима, испред главних уличних фасада имају отворени трем са дрвеним стубовима, а функционално и просторно могу се поделити у по три целине.

Значај механа у нашем друштвеном и привредном животу је вишеструк. Оне су претече савремених хотела. У њима се одвијао друштвени живот, склапана су познанства, прослављало се, тувало, договарало, свађало, трговало, одмарало.. Свака од ових механа је за себе "историјска читанка" јер оне су сведоци свих састајања,

дешавања и одлучивања и о много важним и судбинским питањима у дугим, тешким и бурним временима.

Да би ове механе и даље наставиле са писањем својих "историјских читанки" неопходно је да им се врати њихова првобитна намена. То би сигурно значило њихов опстанак, повраћај душе. Одржавање би било много адекватније, корисници би имали интерес за то, а ми као њихови данашњи савременици испунили би цивилизацијску обавезу према овим вредним споменицима културе и оставили би их у наслеђе у исправном и радном стању генерацијама које долазе.

НАПОМЕНЕ

1. Драган Фелдић, Из старог Пожаревца. Пожаревац 1974.